

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА НЕПОВНОЛІТНІХ THE FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION OF MINORS

Лук'янчиков Б.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Стадник В.Я., студентка IV курсу факультету соціології і права
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Стаття присвячена висвітленню одного з видів експертиз, а саме: судово-психологічної експертизи у контексті розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень за участю неповнолітніх. Проведення такої експертизи, окрім інших питань, має на меті з'ясувати, чи була поведінка неповнолітнього результатом самостійних рішень або ж він діяв під тиском або психологічним впливом інших осіб чи обставин. У статті наголошується на важливості психологічного підходу до розслідування та розгляду справ за участю неповнолітніх, оскільки він дозволяє більш точно встановити об'єктивну картину подій та їх вплив на формування вини. На відміну від судово-психіатричної експертизи, яка фокусується на медичних аспектах психічного здоров'я неповнолітнього, об'єктом судово-психологічної експертизи є особистість психічно здорової особи у генезі буття, статичі, динаміці певного часового простору тощо [1, с. 349].

Окрема увага приділяється характеристиці осіб (експертів), які проводять цього виду дослідження. Експерти-психологи використовують широкий спектр методів, включаючи психологічні тести, структуровані інтерв'ю, проєктивні техніки та аналіз поведінки, щоб створити комплексну картину особистості неповнолітнього. Вони оцінюють рівень психологічного розвитку, когнітивні здібності, емоційний стан та соціальну адаптацію підлітка. Варто зауважити, що в статті згадується справа Т. та В. проти Об'єднаного Королівства, яка наочно демонструє важливість індивідуального підходу до кожного неповнолітнього та необхідність забезпечення захищеності й надійності всіх учасників процесу у судовому провадженні.

Для забезпечення максимальної ефективності експертизи необхідно створити довірливу та комфортну атмосферу для неповнолітнього. В Україні це реалізується через використання «Зелених кімнат» – спеціально обладнаних приміщень та відповідних методик для створення сприятливих умов для роботи з неповнолітніми. Експерти-психологи, які проводять такі експертизи, повинні мати високу кваліфікацію та спеціальну підготовку для роботи з неповнолітніми у контексті судових справ. Це включає знання юридичних аспектів, розуміння особливостей підліткового віку, володіння специфічними методиками оцінки девіантної поведінки. Важливо, щоб експерти дотримувалися суворих етичних норм, забезпечували конфіденційність інформації та уникали додаткової травматизації неповнолітнього.

Ключові слова: експертиза, неповнолітній, розвиток, індивідуальність, експерт, психолог, судово-психологічна експертиза, психолого-психіатрична експертиза.

The article is dedicated to highlighting one type of expertise, namely: forensic psychological examination in the context of investigating and adjudicating criminal cases involving minors. The purpose of such an examination, among other issues, is to determine whether the minor's behavior was the result of independent decisions or whether they acted under pressure or psychological influence from other individuals or circumstances. The article emphasizes the importance of a psychological approach to investigating and considering cases involving minors, as it allows for a more accurate establishment of the objective picture of events and their influence on the formation of guilt. Unlike forensic psychiatric examination, which focuses on the medical aspects of a minor's mental health, the object of forensic psychological examination is the personality of a mentally healthy individual in the genesis of being, static, dynamic of a particular time space, etc. [1, с. 349].

Particular attention is paid to the characteristics of the individuals (experts) conducting this type of research. Forensic psychologists use a wide range of methods, including psychological tests, structured interviews, projective techniques, and behavior analysis to create a comprehensive picture of the minor's personality. They assess the level of psychological development, cognitive abilities, emotional state, and social adaptation of the adolescent. It is worth noting that the article mentions the case of T. and V. v. the United Kingdom, which vividly demonstrates the importance of an individualized approach to each minor and the need to ensure the protection and security of all participants in the judicial process.

To ensure the maximum effectiveness of the examination, it is necessary to create a trusting and comfortable atmosphere for the minor. In Ukraine, this is achieved through the use of "Green Rooms" – specially equipped premises and appropriate methods designed to create favorable conditions for working with minors. Forensic psychologists conducting such examinations must have high qualifications and specialized training for working with minors in the context of judicial cases. This includes knowledge of legal aspects, understanding the characteristics of adolescence, and proficiency in specific methods for assessing deviant behavior. It is essential that experts adhere to strict ethical standards, ensure the confidentiality of information, and avoid causing additional trauma to the minor.

Key words: expertise, minor, development, individuality, expert, psychologist, forensic psychiatric expertise.

Неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від 14 до 18 років (п. 12 ст. 3 КПК), а відповідно до ст. 1 Конвенції ООН «Про права дитини» дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку [2].

Зважаючи на вразливий характер такої категорії правопорушників, законодавець передбачив ряд процесуальних гарантій для забезпечення їх процесуальних прав для об'єктивного, всебічного та повного з'ясування обставин, що спонукали до вчинення правопорушення. Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання та обранні заходу виховного характеру, законодавець передбачив можливість використання спеціальних знань у формі призначення судово-психологічної експертизи.

Тобто, це дослідження індивідуальних рис неповнолітнього, яке виконується спеціалізованими установами

з залученням спеціалістів в галузі дитячої та юнацької психології.

Виходячи з медичних показників, що характеризують неповнолітнього, таких як наявність психічного захворювання або патологічних змін у психіці, суд може визначити ступінь осудності особи. Проте для глибшого аналізу психологічного стану, зокрема тих його особливостей, які могли вплинути на вчинення злочину, необхідно застосовувати не лише медичні, а й психологічні критерії. Саме вони дозволяють комплексно оцінити мотивацію, емоційний стан і поведінкові реакції неповнолітнього під час вчинення правопорушення, що може стати ключовим фактором при ухваленні справедливого рішення судом.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», зокрема, у п. 7 зазначено, що за наявності даних,

що свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії [3].

Проте судова і слідча практика показують, що найчастіше в матеріалах кримінальних проваджень містяться формальні характеристики стосовно особливостей особистості розвитку неповнолітнього, взаємовідносин у сім'ї, особливостей його спілкування з оточуючими, потерпілим, його реагування в складних для нього ситуаціях, що ускладнює та обмежує можливість експерта-психолога провести вичерпний аналіз ситуації та діяльності під експертного у досліджуваній по справі або ж ситуації, а інколи й унеможливує надати відповіді на поставлені питання [4].

Об'єктом дослідження судово-психологічної експертизи неповнолітніх правопорушників є психологічні характеристики дитини, які знаходяться в межах норми та не викликають сумнівів щодо її психічного здоров'я та осудності. Ця експертиза досліджує свідомість і поведінку неповнолітнього під час вчинення правопорушень, а також його сприйняття навколишнього середовища з урахуванням вікових особливостей. Судово-психологічна експертиза допомагає отримати інформацію, яка дозволяє правильно оцінити психічну діяльність та поведінкові прояви неповнолітнього, що впливають на юридичні висновки, включаючи можливість пом'якшення покарання.

Цікавою є справа Т. та В. проти Об'єднаного Королівства. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) зауважив, що судовий розгляд заявників тривав понад три тижні в Суді Корони. Ця тривалість викликала значну увагу громадськості та ЗМІ, що змусило суддю у заключній промові попросити присяжних врахувати цю обставину при оцінці доказів. Зважаючи на вік заявників, були вжиті спеціальні заходи, такі як ознайомлення з процедурою слухання, попереднє відвідування залу судового засідання та скорочення часу слухання. Проте формалізм і процедура слухання справи в Суді Корони призвели до виникнення у підсудних почуття страху. Це відчуття посилювалося спеціальними елементами інтер'єру залу, зокрема високим розташуванням лави для підсудних, що забезпечувало їм видимість всього, що відбувається в залі, але водночас викликало дискомфорт через пряму увагу з боку представників преси та інших присутніх.

У справі містилися дані психіатричної експертизи, які підтвердили, що обидва заявники переживали посттравматичний стрес через вчинене ними вбивство два роки тому та мали труднощі в обговоренні подій злочину зі своїми захисниками. Для них судовий розгляд виявився залюкуючим, що призвело до стресу і ускладнювало їхню здатність зосередитися.

За такими умовами, як спільний Суд, представництво інтересів заявників досвідченими юристами не могло вважатися достатнім. Хоча, за словами Уряду, захисники перебували із заявниками під час розгляду доручення, імовірно, що заявники не почувалися вільно, аби проконсультуватися з ними через напружену атмосферу в залі та до уваги присутніх. Крім того, можливість для заявників співпрацювати зі своїми захисниками поза межами суду викликала сумніви, враховуючи їхній вік та нервово-емоційний стан. Однак така співпраця є необхідною для адекватного захисту підсудних. Таким чином, право заявників на справедливий судовий розгляд було порушено.

В результаті ЄСПЛ, серед іншого, констатував порушення статті 6 Конвенції «Право на справедливий суд» [5].

Дана справа наочно показує, як найменші дрібниці можуть вплинути на психоемоційний стан неповнолітнього. Цей випадок є нагадуванням про важливість не тільки формального дотримання правових процедур, але й врахування психологічного стану підсудних, особливо коли йдеться про неповнолітніх. Справедливість судового процесу залежить не лише від юридичної техніки, але й від гуманного підходу до підсудних, що є особливо важливим для забезпечення належного захисту прав неповнолітніх.

У необхідних випадках слідчий, суд за кримінальними справами може призначити судово психологічну експертизу з метою встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумового розвитку, з'ясування питання, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними, особливостей особистості неповнолітнього, особливостей його сприйняття та мислення. У літературі описано випадки, коли показання неповнолітніх, що стали основою для обвинувачення у тяжких злочинах, у результаті проведення експертизи виявились вигаданими, викликаними конформізмом чи фантазією. Тому в усіх випадках виникнення навіть незначного сумніву з приводу правильності сприйняття та відтворення неповнолітнім обставин, що цікавлять суд, висновок судово-психологічної експертизи є необхідним [6].

При судовому розгляді справ щодо неповнолітніх обвинувачених може виникнути питання про їхню відсталість в розвитку. Визначення ступеня незрілості неповнолітнього може мати значний вплив на судові рішення. Це може призвести до звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності або пом'якшення призначеного покарання.

Розумова відсталість є психологічним поняттям, що характеризується збереженням у психіці та поведінці людини особливостей, притаманних віку нижче наявного в особи. Це може виявлятися в наївності, несамостійності, невмінні приймати відповідальні рішення, підвищеній вразливості.

Для встановлення ступеня інфантильності і виникає необхідність залучення експертів-психологів. Вони в свою чергу можуть провести комплексне психологічне обстеження, яке буде охоплювати собою: по-перше, аналіз поведінки та реакцій неповнолітнього. Наприклад, якщо неповнолітня особа вчинила злочин передбачений ст. 185 КК України, то буде відбуватися простеження його дій або ж бездіяльності; тобто це спонтанно чи заплановано, чи він приховував наслідки своєї діяльності, чи розкався та злякався осуду.

По-друге, оцінку його емоційного та інтелектуального розвитку. Це передбачає вивчення підозрюваного чи обвинуваченого неповнолітнього його ступеня соціалізації, а також вивчення здатності усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

По-третє, аналіз ступеня впливу зовнішнього середовища та обставин, у яких перебувала неповнолітня особа. Це необхідно для встановлення здатності особи адекватно сприймати та відображати як внутрішні, так і зовнішні обставини, які мають значення для розгляду справи.

По-четверте, оцінка психічного стану неповнолітнього на момент вчинення кримінального правопорушення. Цей варіант акцентує увагу на взаємозв'язку між когнітивними процесами (фантазування, сугестивність) та емоційними реакціями в нестандартних ситуаціях.

Результати такої експертизи можуть стати важливим фактором у прийнятті судового рішення, оскільки вони дозволяють оцінити ступінь осудності неповнолітнього та його здатність нести відповідальність за свої вчинки.

При виборі психо-діагностичних методів важливо використовувати надійні та апробовані методики, які від-

повідать предмету дослідження. Вони повинні бути валідними, тобто вимірювати саме ті властивості, які потрібно дослідити. Кількість та якість методик має відповідати вимогам адекватності, необхідності та достатності.

Вибір методів здійснюється з урахуванням поставлених перед експертом завдань та особливостей психічного розвитку неповнолітнього відповідно до його віку. Це забезпечує точність та релевантність отриманих результатів для конкретної справи [7].

При цьому, важливо щоб експерт добре розумівся в психології неповнолітнього. Оскільки, кожна справа, кожний неповнолітній вимагає індивідуального підходу без точних знань в цій галузі неможливо точно зрозуміти мотиви поведінки підлітка.

Важливо, також зазначити про відмінність розглядуваної нами експертизи від судово-психіатричної експертизи. Судово-психіатрична експертиза, досліджує медичний аспект психічного здоров'я, тобто передбачає клінічне обстеження, вивчення медичної документації. Під час аналізу постає питання неосудності, недієздатності, можливість перебігу та прогнозування захворювання. В свою чергу психологічна експертиза – це оцінка психологічного стану особистості, через тести, співбесіди, ігри, малюнки. Інакше кажучи, це розгляд емоції неповнолітнього.

Для забезпечення ефективності судово-психологічної експертизи критично важливо створити атмосферу довіри

між психологом та неповнолітнім. З цією метою в Україні впроваджено концепцію «Зелених кімнат» – спеціально розроблених методик, складовою частиною яких є обладнання приміщень, де створено комфортні та дружні умови для спілкування з дітьми. Ці кімнати оснащені необхідними матеріалами для проведення психологічної роботи та забезпечують відчуття безпеки для неповнолітнього [8, с. 181].

Крім того, законодавство України передбачає проведення закритих судових засідань у справах за участю неповнолітніх. Це означає, що доступ до таких засідань обмежений лише безпосередніми учасниками справи. Дуже важливо, щоб неповнолітні вважали що вони в безпеці.

Отже, можна дійти висновку, що судово-психологічна експертиза є одним із видів експертиз, які призначаються у провадженнях щодо неповнолітніх. Завдяки їй суддя, розглядаючи справу про вчинення правопорушення неповнолітнім або за його участі, може за допомогою експертного висновку зрозуміти, що відчуває підліток, яке його ставлення та переживання. На нашу думку, під час цього дослідження варто залучати кінофільми чи мультфільми, показуючи окремі цікаві фрагменти, і запитувати про ставлення до того чи іншого героя, а також обговорювати поведінку персонажів. Через такий формат обговорення можна більше зрозуміти поведінку неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.
2. Конвенція ООН Про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/38801/file/CRC.pdf>
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004. № 5. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>
4. Савкіна Т. В., Єгорова Т. М. Судово-психологічна експертиза емоційних станів. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : 36. тез доп. міжнародно науково-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С.П. Бочар., м. Харків, 30 берез. 2017 р. 2017. С. 56–57. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_03_2017/pdf/23.pdf (дата звернення: 13.10.2024).
5. Європейський суд з прав людини. Справа Т. та В. проти Об'єднаного Королівства, 15.03.1999 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-126175&filename=CASE%20OF%20T.%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20and%20CASE%20OF%20V.%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20-%20\[Ukrainian%20Translation\]%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf&logEvent=False](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-126175&filename=CASE%20OF%20T.%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20and%20CASE%20OF%20V.%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20-%20[Ukrainian%20Translation]%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf&logEvent=False) (дата звернення: 09.10.2024).
6. Герасименко О. А., Савкіна Т. В. Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. *Право і Безпека*. 2017. № 4. С. 76-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_4_15 (дата звернення: 10.10.2024).
7. Ходанович О. В. Сучасні проблеми судово-психологічної експертизи неповнолітніх. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 3. С. 170-178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2014_11_3_21 (дата звернення: 11.10.2024).
8. Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № № С. 178-181.